

NAGY LAJOS KIRÁLY-ARANY JÁNOS

A Toldi szerelme nyomában, Itáliában

Részlet egy rendhagyó útleírásból

Bevezető helyett

A Botka-házaspár – Itália szerelmeseiként – néhány évvel ezelőtt úgy döntött: Toldi szerelmével a tarsolyában felkeresi azokat a közép- és dél-olaszországi városokat, várakat, amelyeket Nagy Lajos király hadjárata érintett.

Persze, hogy tudtuk: Arany János sohasem járt Olaszországban, s a leírt harcok sem egyeznek a krónikákban leírtakkal.

Nem is a „tények” és a mű (a „való” és annak „égi mása”) közti mérítség volt a célunk, hanem az ismeretlen tájakkal való ismerkedés s ezen túl annak a rejtett költői folyamatnak a felderítése, amely a helyszínek és történések szabad „felhasználásával” (például egyetlen hadi vállalkozásba olvasztva Lajos király két hadjárata) önálló, sajátos (enyhén idealizáló) történelemszemléletű alkotássá alakította a Toldi szerelmét.

A „nagy kirándulást” L’Aquilában kezdtük, majd a hajdani csapatok nyomán leereszkedtünk Apuliába, követve Nagy Lajos elgondolását, aki előbb a hátszínre kívánta meghódítani, hogy biztos háttérrel indulhasson Nápoly ellen.

Az eposz cselekménye itt kettévál: Nagy Lajos letábozik Canosa alatt s a tengerparti várak: Barletta, Trani, Molfetta és Bari meghódítását Laczkfi Istvánra bízta.

Mi a nádor csapatainak a „nyomába szegődve” indultunk délnek. Barlettát, a bazilikájáról híres Tranit, Molfettát csak érintettük, fő célunk a „csizma” alsó csücskén elhelyezkedő Bari volt.

BARI

Igaz, a Toldi szerelme – az egykori feljegyzéseket némileg átrendezve – csak futólag szól Bariról. Az első alkalommal mint célról, amelyet el kell szakítani Durazzo Károlytól, másodszer pedig már mint sikeresen végrehajtott feladatot.

Nem is a műben játszott e statisztaszerep okán vettük saját utunk előterébe, hanem mert a krónikák tanúsága szerint – második hadjárata során – a katonai tennivalók közepette Nagy Lajos váratlanul betért itt Szent Miklós bazilikájába és hosszan imádkozott a szent sírjánál. Testőrsége – mit tehetett – szorosan felfejlődött – se ki, se be! – a templom kapuja előtt.

Ne hallgassak azonban a saját személyes érdeklődésemről sem. Ifjúkorom óta, de Apuliát járva különösen élénken foglalkoztatott Szent Miklós személye; nem is annyira a december 6-án világot járó Mikulásé, hanem mint azoknak a festményeknek a hőiséé, akinek tetteivel, csodáival: a három prostitúcióra szánt lány megsegítése és kiházasítása; a csodálatos „búzaszaporítás”, amely során úgy csapolták meg az Alexandriába tartó hajórományt, hogy célba érve újra feltöltődött – már annyiszor találkoztam a képtárakban.

S az elmondottakhoz még egy teljesen logikátlan szempontot is hozzá kell tennem: egyszerűen igaztattam a titokzatos helységnév s a Barinak és Apuliának az a több ezer éves múltja, amelyben szerepet kapott a Földközi-tenger minden népe, állama – a görögöktől és a rómaiaktól – Bizánc félvezeredén át (amikor Bari a tartomány fővárosa volt), majd a longobárdokon és normannokon át egészen a Hohenzollernek és Anjouk uralmáig. (Azt már csak kiegészítésként említve meg, hogy közben néhány évtized a pogány szaracénoknak is jutott.)

Ebbe az eseményekben gazdag történelmi folyamatba illeszkedik Szent Miklós maradványainak furfangos „megszerzése”; egy olyan időpontban, amikor Bizánc távozását követően átmenetileg csökkent a város súlya és jelentősége.

Ekkor, 1087-ben (közel ötven évvel Szent István halála – és kerekén 33 évvel a keleti egyházszakadás – után) 62 vállalkozó kedvű tengerész vízre szállt, és „elhozta” a mai Törökország területéről a kor legnépszerűbb szentjének relikviáit. (Meghalt 325-ben.) Mielőtt esetleg ítélnénk, tekintsünk Velence felé, ahol hasonló megfontolásból és hasonló módon szerezte meg a város vezetése az evangelista Szent Márk csontjait.)

Nem sok idő kellett hozzá – Bari a zarándokok városa lett, a keresztes hadjáratok egyik kiindulópontja, Kelet és Nyugat kultúráinak ismét fontos találkozási pontja.

Az óvárost ehelyütt sem volt egyszerű megtalálni, a keresett kegyhelyet pedig különösen. Egy szűk zugba úgy belekeveredtem, hogy kocsinkat csak egy jóindulatú őslakos tudta kikormányozni. Gyalog vágunk tehát neki az utcáknak, s közben – megdöbbentő módon – még egy megszüntetett templomhajó falai között is áthaladtunk.

Így értünk célba, mi is félig-meddig zarándokként.

Forgolódunk az ezeréves téren, megpróbáljuk felfogni és emlékezetünkbe vésni a bazilika élénk tárulóképét.

Szokatlan ugyan, de mégis ismerős. Valami hasonlót láttunk Traniban (bár kisebb méreteken). A főhajó lendületes vonalakkal emelkedik a két oldalhajó fölé, csücsös tetőzete itt is az eget célozza. Ez a felfelé törés

azonban erőteljesebb az eddig látottaknál. A főhajó magassága méterekben mérve is szembetűnőbb, de már-már toronyra emlékeztető jellegéhez a kétoldalt végigfuttatott függőleges (és enyhén kiemelt) falsáv is alaposan hozzájárul. És természetesen az is, hogy hiányzik mellőle egy valószínűleg torony.

Helyette ugyan van valami jobbról is és balról is, de magasságuk alig éri el az oldalhajóét, így azután úgy hatnak, mintha további két mellékhajó részei (egy öthajós homlokzat szélső tagjai) lennének.

Mielőtt belépünk, vessünk egy pillantást a főkapu fölötti boltívre, amelyre egy ék, illetve háromszög települ. Az ék fölötti kőgerendáról ugyanis egy távolról sem kereszténynek mondható szfinx tekint le ránk. – De érdemes szemügyre venni a bejáratot keretező oszlopokat is, amelyek egy-egy ökörre (!) támaszkodnak. (Egyesek ezeket a bazilika helyén állt bizánci városházából eredeztetik.)

A meglepetések a főhajón belépve is folytatódnak. Arra készültünk, hogy a Traniban látottakhoz hasonlóan – tekintetünk szabadon fog végigfutni a tereken, ám ez most akadályokba ütközött: a hajó két oldala közé három helyütt is vaskos boltív feszül, amelyeket állítólag azért építettek, hogy megerősítsék a túl magasra emelt falakat.

A távolban az apszis fényárban úszik, épp esküvőt tartanak. Vonzott az esemény, s a szertartás alatt volt időm, hogy szemrevételezzem az apszis – s tágabban a presbitérium – négyszögletes, téglalapra emlékeztető alakját. Nem volt újdonság, már Traniban is láthattuk. (Állítólag ez is a Katepánból, a bizánci városházából átvett részlet.)

A násznép elvonulását követően gyorsan besurrantunk a máskor elzárt szentélybe, és közelről is megcsodálhattuk a közepén felállított cibóriumot s mögötte az építetű Éliás apát trónszékét.

Az ókeresztény oltárasztal fölé emelt és cibóriumnak nevezett „sátrat” négy különböző színű márványoszlop, a sáttortetűt vaskos kőgerendázat tartja. Arról pedig két egymásra helyezett nyolcszögletű gúla emelkedik a magasba.

Az oszlopok természetesen „pogány” eredetűek, de korinthoszi oszlopfejüket már keresztény angyalok és különféle (állati) jelképek díszítik, a följük emelt gerendákon latin feliratok.

Éliás apát fehér márványból varázsolt trónszéke – 1098-ban készült, díszítése ugyanúgy bizánci (s itt-ott csipkésen áttört) növénymotívumokból áll. Ám magát a széket nem oroszlanok, hanem három „rabszolga” tartja. Egyesek szaracénokat, mások a művészt és segédjeit látják bennük.

(Éliás apát egyébként megérdemli, hogy személyéről

is megemlékezzem: nagy tudású tervező volt, a korabeli építészet kitűnő alkalmazója s nem mellékesen kiváló szervező; aki a templom falait alig húsz év alatt felhúztatta. Utódja, akinek természetesen akadt még munkája a külső és belső díszítéssel, azzal is megörökítette személyét, hogy síremlékét az apszis közelében, a kriptá lejárata mentén helyeztette el. Egy római eredetű dombormű hívja fel rá a figyelmet – négy filozófus élethű derékképével.)

Az apszis lezárását sajnós idegen elemek teszik zavaróvá. A cibórium és a trónszék hátterébe ugyanis 1513-ban egy oda nem illő reneszánsz monumentumot erőszakoltak: Bona Sforza, lengyel királynő – fekete és fehér márványt alkalmazó síremlékét (1593). Imádkozó és térdepülő alakját megrendelője egyenesen Szent Miklós és Szent Sztaniszláv (Lengyelország patrónusa) szobrai közé helyeztette, s hogy teljes legyen a reprezentáció – előttük (alattuk) egy-egy félig fekvő fedetlen keblű nőalak – Olaszország és Lengyelország címereivel.

Nem hagyhatjuk úgy el az apszist – hiába a templom őrének tapintatos sürgetése –, hogy legalább egyetlen mondatban ne észrevételezzük az oltár és a trónszék alatti – körökre, körívekre épített, majd görög és arab (mérteni) elemekből kirakott – mozaikot is. A barna, a fehér, a sárga és a fekete színjátékával lopja magát az emlékeztető.

A kriptában az első benyomás – a homályé s a vele összefonódó emelkedettségé. Miután hozzászoktunk – felátul előttünk a téglalap alakú helyiség (az apszis alatt vagyunk) beosztása: három oszlopsor a teret négy szeletra osztja: a külső a közlekedésé, a belső a kápolnáké és a rácsal elzárt relikviáké.

A sír a belső sáv közepén van elhelyezve. Sima márványoltár, amelynek felénk eső oldala kisebb boltívvel van megnyitva (és megvilágítva). A középső kellő ízléssel – nem felöltöztetett bábut láttat, hanem egy bizánci ikont – a Szent haláláról. A mögötte lévő falon nagyméretű (oltárképnek is beillő) ikon 1327-ből. Szent Miklóst ábrázolja püspöki ornátusban, lábánál a donátor: II. Uroš szerb fejedelem és felesége – az ezüst, a sárga és fekete kellemes összecsengésében.

Vajon látta-e „öt” a sír elé térdepülő Nagy Lajos? Elképzelhető, ám a sír nem a mai puritán formájában fogadta. Kovácsolt ezüst borítás fedte (szintén II. Uroš fejedelem ajándéka), amely – így szól a későbbi ítélet – egy áldozati köre emlékeztetett. (A kriptá rekonstrukciója során ezert a bazilika felső szintjére helyezték.)

Ha netán az ikon és a donátor személye nem hívta volna fel egy lényeges vonatkozásra a figyelmet, megtette azt az időzjelbe tett „Élet” – a jelenlévők jó része ugyanis ortodox, görögkeleti zarándok. Számukra Szent Miklós

ugyanazt jelenti, mint a nyugati, római katolikus hívek számára. Közös szent – még az egyházszakadást (1054) megelőző évszázadokból.

S az imént említett „Élethez” két egyház újkori közeledésének jelei is hozzátartoznak: a belső sáv átalakított kápolnái közül az egyik előtt modern – pravoszláv ikonosztáz, a másik belsejében – a szláv írásbeliség megalapítójának, Szent Cirillnek és Metódnak az ábrázolása.

Kifelé tartva megakadt a szemem a közlekedős sáv falának öt színes és a barokk idejét idéző lunettáján. Egy bizonyos Nicola Gliri műhelyének alkotásai, és Szent Miklós legendáiról regélnek. Az első a szent születése, illetve az a jelenet, amikor a néhány hónapos csecsemő feláll mosdótáljában és kezét összetéve imába kezd.

Ezzel a képpel búcsúzunk és térünk vissza a napfényre – de csak testileg. A még mindig zakatoló képzelet száz évekkel korábbi zarándokokkal népesíti be az előttünk lévő teret: beszélgetnek, énekelnek, ismerkednek, közben sütnék-főznek és csereberélnek, anyák a gyerekeiket csitítják, szoptatják, többen fekszenek és szundítanak a hosszú és fárasztó út után.

A látomás csak néhány másodpercig tartott. Visszatértek a mába, túljutunk a teret záró zarándokok oszlopcsarokán és a szűk – már nem is olasz, de keleti viszonyokat idéző: üzletekkel, bárokkal teli – sikátoron. Átevíckélünk egy másik térre és templomhoz, a katedrálishoz.

Ám nem sok idő jut rá. Se a külső, se a belső nem tudja lefedni az előzőben látottakat. Legfeljebb a feltűnően karcos és könnyed, messze a templom fölé emelkedő tornya állít meg egy pillanatra, az is már a vár felé távolodtunkban, ahonnan a legelőnyösebb a rálátás.

A várárokról és a falakról sincs különösebb mondánivalóm. A spanyolok által meghonosított stílus sokadik változatai. Kialakításukban annak a Bona Sforzának a családja játszotta a főszerepet, akinek a mauzóleumánál az imént bosszankodtam. – Kötelességszerűen bekukkantunk a belső vár falai és két lakótornya közé is. Hivatalok egész sorát rejtik. Az anakronizmus „ideáját” megtestesítve a köztük lévő minden lehetséges helyet megtöltik a munkatársak gépkocsijai, gépkocsijai és gépkocsijai.

A belső udvar némi enyhet ad: hatalmas pálmafák frissítik. Benn a falak között egyedül az Anjou-teremben érezzük otthonosan magunkat. Középső bejárata felett a ház restaurált címere.

Teszünk még egy rövidke sétát a modern belvárosban, és elgyalogolunk egy órácskára a déli tengerparton található tartományi képtárba. Felfedezek egy színpompás ikont Szent Miklósról, és gondolatban máris tervezett könyvem illusztrációi közé emelem; s ha már ott van,

mellé sorolom a velencei Bartolomeo Vivarininek a bazilikában látott oltárképét is, a művész apuliai tartózkodásának színpompás emlékét.

Most már igencsak sietünk autónkhoz – és gondolatban csatlakozunk Laczfí István vitézeihez, akik elégedetten igyekeznek, ügetnek a canosai vár felé.

CANOSA

A „hiteles” találkozáshoz azonban vissza kell pörgetnünk az időt, legalábbis azzal a néhány héttel, amikor a magyar csapatok szétválása történt, és a magára maradt Nagy Lajos megkezdte a vár ostromát.

Titokban és 24 évesen – így Arany János – saját sikerre vágyott, s abban reménykedett, hogy egymaga is be tudja venni a falakat.

A költő harmadik várostroma következik, a korabeli harcászat új képeivel.

Mielőtt belekezdenék, fel kell még elevenítenem Barletta ostromának egy momentumát, amely egyike az eposz fordulópontjának.

A „rőt barátról” van szó, aki váratlanul megjelent a harc sűrűjében, és „temérdek ostorát” zúgatva eldöntötte a csata sorsát. „Nyíl nem járta”, aki pedig rettentő buzogánya közelébe került, „egy se maradt lábán...”

Toldi Miklós, három ének múltán, ismét a harcok és a cselekmény fősodrába került. Bujdosását a Vág völgyében, az önostorozók csapatában végzett vezeklését, egy „kobzossal” való találkozását és barátságát, valamint kalandját a vadászó Károly császárral épp csak megemlítjük. Színező részletek a nagy egészben, mint ahogy félig-meddig az Toldi György lányának, Anikónak és Bence szolgájának is a megjelenése. (A nagybáty érdekében kívánt özvegy Toldiné megbízásából a királyhoz szólni – ti. a férfiruhába bújt Anikó.) Velence alatt kihallgatják ugyan a két budai sírabló beszédét, és jegyzőkönyvbe is vetetik a dózsénál Toldi ártatlanságát, Nagy Lajos elé kerülve azonban nem tudnak célt érni. A felfedezést az tudomásul veszi, de Tar Lőrinc halálát továbbra is gyilkosságnak, Toldit magát pedig orgyilkosnak, a lovagság megcsúfolójának tartja. Mindkét kiterő kellemesen rímel az újkori eposzok, Ariosto és Tasso kalandjaira, „késleltető”, bár távolról sem felesleges részletek.

Canosához visszatérve elmondható, hogy védője, Rájmond kapitány (eredeti nevén Raimund von Beau) elszántan készült a védelemre, s maga a vár is nagyobb és felszereltebb volt az eddig látottaknál. A fellegvárat több – részben árkokkal, részben cölöpökkel, palánkokkal megerősített – védőövezet is körülvette, nem szólvá a belső vár előtti vizesárokról.

Az ostromot kisebb csatározások és erőfitogtató csapatmozdulatok vezették be. Majd elkezdődött az árkok és földhányások betömése, illetve átvágása. Nagy Lajos ketős, sőt hármas harci magatartásra fogta harcosait: a huszárt, ha a feladat úgy kívánta, lehozta a lováról, és a jelzett aprómunkák során még az ásót és kapát is megfogatta velük. Ugyanakkor arra is készülniük kellett, hogy karddal a kézben álljanak helyt Rájmond kapitány váratlan kikapásai alatt.

Szívós munkával végül sikerült áttörni a külső övezeteket, az ostromlók bejutottak a belső várba, sőt a fellegrát is vizesárkát is átvágták és lecsapolták.

Kezdődhetett a már ismert ostrom – a tüzes nyilak, dárdák és kőgolyóbisok számszámjakkal való bevetésével. Majd előkerültek az ostromlétrák és a hágcsök. Nagy Lajos végül megadta a jelet, s maga is létrára lépett. – Pontosan így áll ez a krónikákban, sőt arról is szó esik bennük, hogy a lovagias Raimund von Beaux – felismerve a királyt – hangos szavakban igyekezett óvni őt attól, hogy felesleges veszélyeknek tegye ki magát. S lejegyeztetett Nagy Lajos válasza is, aki tettét a személyes példamutatás szükségességével magyarázta.

Arany túl didaktikusnak találhatta a király és Raimund közti szóváltást, ezért elhagyta. Helyette viszont – a mű belső törvényeinek engedelmességgel – itt érzi elérkezettnek azt a pillanatot, amikor erőszakoltság nélkül, ismét egymás közelébe tudja hozni Toldit és Nagy Lajost.

Az ostrom megindulásakor előbbi ismét váratlanul megjelenik, maga állítja fel a hágcscót ura előtt, s csak annak parancsára engedi őt maga elé, a veszélybe. Ekkor, az utolsó lépésnél indul el az a bizonyos kődarab, amelyet Toldinak csak félig sikerült félreütni buzogányával, így az lesodorja Nagy Lajost a mélybe, szerencsére a vizesárok még puha iszapjába. Védője utána veti magát, föléje tartja a pajzsát, karjába veszi és biztonságba helyezi az elájultat. Majd ahogy jött, – ezúttal is eltűnik.

Nem részletezem a továbbiakat. Az ostromot végül az döntötte el, hogy a láthatáron feltűntek Laczfi csapatai, s a kapitány belátta: nincs értelme a további ellenállásnak.

Egyetlen momentum kívánczik még ide: a király és Laczfi István közti – Arany János által beiktatott – apró szóváltás, amelynek természetesen megvan a maga dramaturgiai funkciója. A vajda „atyai és dorgáló szavait” Nagy Lajos fölös bábáskodásnak érzi és keményen viszaautasítja. „Elkésztet bölcsek tanácsok” osztogatása helyett, úgymond, jobban tette volna, ha az apuliai várak megvétele során magát Durazzo Károlyt is elfogja s megköztöve magával hozza.

A már a római korban is virágzó város felé közeledve

messziről kiemelkedik várdombja, amely szavak nélkül is jelzi: bevétele bizony nehezebb és bonyolultabb lehetett a leírtaknál.

Maga a város, Canosa, alaposan átalakult, itt is csak az utcák rajza sejteti az elővár és övezeteinek a körvonalait. S hasonlót kell mondanunk a fellegrátról is. Fel kellett gyalogolnunk a domb legtetejére, hogy valami „eredetit” lássunk. Ez az első hely, ahol az utókor szinte teljes egészében elhordta és felhasználta a várfalakat. A „munka” megkönnyítésére még a védőárkokat is betemette, s csak a köbméternyi nagyságú tömböket és falrészleteket hagyta a maguk helyén.

A múlt dicsőségét nem sokra becsülő népség házaival egészen a falak tövéig szemtelenkedett. A romokat is csak innen és egy félig-meddig magánlépcsőn tudtuk megközelíteni. A szakemberek természetesen már észbe kaptak, próbálják menteni, ami menthető. Drótkerítéssel vonták körül a területet, s láthatóan ásatással is kísérleteznek, ti. a vár nyugati és meredek falán betemetett árkok kibontásával.

Tiszteletlenek voltunk mi is. A kerítés egy megbontott pontján bemelegkedtünk az árkok fölé, s élveztük a csúcsról a kilátást – az alattunk saktáblaszerűen megépült házsorokra és a várhegy nyugati fenyezőrdőire. Kerestük az Ofanto folyót is, ahova – Arany szerint – a várárok vizét az ostromlók levezették, de az bizony ide két teljes kilométerre kanyarog. – Festőiek voltak viszont a romok, barbár módon ezek látványa is esztétikai örömet okozott, különösen egy nagyjából még együtt maradt torony, akkora kőekből, amelyeket talán még a mai munkagépek sem tudnának egykönnyen elmozdítani.

A városba leereszkedve több mindent meglátogathattunk volna. Néhány kilométernyi körzetben egész sor római emlék kínálja magát: az Ofanto fölé emelt „négylyukú” kőhídtól egy diadalkapun át a templomokig. Mi megelégedtünk a központtal, s itt is egyedül a város védőszentjének, VI. századi püspökének, Szent Szabinusznak a katedrálisával. Azokban az években épült, mint Bari és Trani bazilikái, de külsejében – jórészt földrengések és az azokat követő újjáépítések miatt – nem tudta megőrizni eredeti formáit. A sértetlen múltat egyedül a szentélyben tudtuk megtalálni, ahol egy XI. századból származó, négy oszlop tartotta szószék fogadott, oldalán nagy természetű könyvtartó sasmadárral, továbbá egy vele nagyjából egyidős püspöki trónszékkal. Ez utóbbi valódi remekmű, méltó párja a Bariban látottaknak. Ennek széleit, oldalait is bizánci levéldíszítések borítják. Egyediségét a széket tartó elefántok s az ülőke „homlokzatát” díszítő két sas adja.

Érdemes volt bekéredzkednünk a kereszthajóból nyíló és az épület külső falához csatlakozó kupolás tempiettóba is, amelyet az első kereszties hadjárat hőse, az 1111-ben elhunyt Boemondo (Bohemund) sírja fölé emeltek.

A történelemkönyvekből ismert Bouillon Gottfried hadseregének tagjaként vitézkedett Jeruzsálem falai alatt. Társa, rokona volt Tankrédnak, akinek nevét/személyét Tasso Magzabadított Jeruzsáleme (és a nyomán készült illusztrációk sora) tette ismertté.

Legyünk pontosak: Boemondo nevét Tasso csak egyetlen helyen, a harmadik énekben írja le. A szelíd antiochiai királylány, Erminia emlékezik meg róla mint „aki gyilkos módon pusztította ki” családját. (Nem valami nagy dicsőség.) Más források viszont Boemondo egész más arcát mutatják. Jeruzsálem elfoglalását követően állítólag az arab világban is megfordult, szép feleséget is szerzett ott. Ám élete végén megváltozott és visszatért hazájába. Térdeplő alakját a síremlékét záró bronzkapu, annak domborműve őrzi.

ASCOLI – TRÒJA

Canosa bevétele fordulatot jelentett Nagy Lajos valóságos és a Toldi szerelmébe emelt hadjáratában is: Apulia meghódított területeivel a háta mögött a sereg elindult nyugat – Aversa és Nápoly felé.

Az útjába eső Ascoli és Tròja vára Arany János szövegében éppen csak megemlítetik: „Ászkoli és Trója hódol a vezérnek”.

Egy-egy rövid látogatásra azért érdemes volt mindkét helyre betekintenünk.

Ascoli minden eddigi várnál magasabban fekszik. Az utas messzi kilométerekről felfigyel rá, akár nyugatról, akár délről közelít.

S nemcsak a vár, maga a város is a magasban van. Az országút lassan és kényelmes kanyarokban emelkedik, s jó időbe telik, amíg az első házakat eléri; de ezt követően is folyamatosan csak felfelé megyünk a központig és azon túl is; de most már csak gyalog. Átlépjük a régi (felső) városkaput (az egykori várfalak maradványaival), s továbbra sem hagyjuk alább; mindaddig, amíg a csúcsra nem érünk, ahol egy tekintélyes, de az Anjouk koránál jóval későbbinek látszó kastély fogad. A „tekintélyes” meghatározáson a nagyságnak olyan fokát értve, amely legalább akkora, mint a canosai romkert.

Látványosan elhagyott, hiányzik róla a vakolat, ablakai üresek, de tetőzetét rendben tartják. Látszik, hogy valami tervük van vele. – Drótkerítés veszi körül, kapui lezártak, így csak kívülről járjuk körül, már ameddig a terep engedi. A tetőről minden eddigénél szélesebb távlatok

táruznak elénk. Ám ez alkalommal tisztelettel arra kérek engedélyt, hogy részletezésüktől eltekintsek.

S az alant futó utcácskák? Bizony azokról, illetve az épületekről itt is kiderül, hogy építőanyaguk honnan vettették. De ellenpontozásul hadd tegyem hozzá: rájuk – s az egész városra is – joggal illik a „takaros” jelző. A környezet nemcsak rendezett és tiszta, de még az úttestre is jut az ízlésből és igyekezetből. Fehér és fekete kövek mintái kísérik lépéseinket.

A várkapu mögötti belső terecskének a városháza ad patinás tekintélyt. Kedvünk lenne bekukkantani. De csak a városkapu egyik oldalnyílásába sikerül egy pillantást vetnünk. Titokzatos lépcsők indulnak belőle, előtérre azonban egészen prózai célt szolgál: egy kapusra emlékeztető férfi – a rend és a tisztaság munkaeszközeit: seprőt, partvist (!), lapátot zár el ide nagy buzgalommal.

A kapu külső oldalán két szelíd oroslán nyugszik. Bohó kedvemben rátelepedek az egyikre s nadragómmal folytatom az amúgyis csillogó hát fényesítését.

Már csak a vár alatti – fákkal és pergolával szegélyezett – főtértől kell elbúcsúzni. Itt is a béke és az idill köszönt. Tucatnyi ráérős – feltehetően nyugdíjas – férfi időz árnyékukban. Számukra mi, a két turista megjelenése is esemény.

Lábjegyzet helyett és pontosításként: a városka, ahol jártunk – a „déli” Ascoli volt, a Satriano melléknévvvel el látott. Tőlünk északra, a Marche tartományban szintén található egy Ascoli. Az a Piceno jelzőre hallgat.

S jegyezzünk ide egy másik kiegészítést is: Canosánkat véletlenül se tévesszük össze Toscana Canossájával, ahol IV. Henrik járta a maga bűnbánatának és megaláztatásának útját. A mienk hivatalos neve Canosa di Puglia.

Az csak természetes, hogy a következő kis, eldugott helységhez közeledve egyetlen eredet jut az ember eszébe. S az egyáltalán nem jár távol az igazságtól. Igen, ez a Tròja – az Iliász-beli kisázsiai városnak az emlékét őrzi.

A legenda szerint alapítója Diomédész volt, a trójai háború jeles vezére, Odüsszeusz társa, aki a harcok lecsillapultával épségben hazatért, majd csodálatos módon itt termett Apuliában, lerakta egy városka alapjait, s azt feleségéről Econának nevezte el.

Ugye emlékszünk: hasonló módon eredeztették magukat Sulmona lakói is a „másik” eposz, az Aeneis szereplőjétől. Prózára fordítva az egyik közösség latin, a másik görög eredetű. Econa még a középkorban is görög kolónia volt (ekkor már Bizánc fennhatóság alatt), amely virágzó kereskedelmet bonyolított Kelet és Itália belső tartományai között.

A 10. és 11. század fordulóján katonailag is

megeősítették. Ekkor kapta a Nouva Tròja nevet. A következő századokban vára sűrűn szerepel a hadtörténelemben. A győztes II. Frigyes például leromboltatta, de újjáépült. Úgyhogy Nagy Lajos két hadjárata között, 1349-ben a Nápoly birtokáért harcoló magyar csapatok is vívták és elfoglalták, de hónapok múltán kénytelenek voltak feladni.

Egy hosszú-hosszú és keskeny földnyelven nyúlik el, meredek lejtők mentén, falai így biztos védelmet nyújtottak, hiszen megközelíteni jószerivel csak észak felől lehetett; ahogy most mi is tesszük.

Várfalakat azonban nemigen találtunk. Már csak a déli, „longobárd” szárny vége felé: egy, a várfalakon emelkedő épület nyugati felén, némi bástyamaradványokkal és már csak dísznek ható faltámaszokkal. Békés idők beköszönésével a kapucinusok kolostora lett; ma viszont az előljárásság használja.

Ám hagyjuk a falakat! Talán nem túlzok, ha bejelentem: egy műemlékekben különösen gazdag kisvárosba érkeztünk. Tucatnyi évszázados templomot és palotát hagyunk magunk mellett, nem szólva a múzeumokról: a helytörténetiről, az egyháziról, a püspökség épületéről – ám egyikük kínálata sem éri el azt a különleges élményt, amit a katedrálissal való szembesülés jelentett.

Trani, Bari bazilikái igencsak elkényeztetettek, Tròia mégis újat (már-már azt mondtam: többet) tudott adni.

Ezúttal azonban nem a méretek ragadtak meg, hanem az épület – műalkotásként átgondolt – aprólékos megtervezése és kimunkálása. De ne sajnáljuk tőle cizellált, de még a díszes jelzőket sem. Ha nem tartanék a dilettantizmus vádjától: legszívesebben ékszerdobozhoz hasonlítanám. Háromhajós bazilika „ő” is, nagyságát tekintve azonban legfeljebb az egyharmada a korábban megismerteknek. E megállapításhoz tartozik az is, hogy eleve nem az egekbe kíván törni. Főhajója természetesen kiemelkedik, de csak módjával és tompaszöggé táguló (már-már nyomott) tetőzete csupán apró szintkülönbséggel folytatódik kétoldalt a mellékhajók fölött, – legalábbis ezt sugallja a homlokzat. Amely ugyanakkor mindössze két szintből áll. A „földszinten” egy vakárkád sor fut végig – közrevéve a főbejáratot; az emelet közepét viszont egy kettős oszlopokkal szegélyezett hatalmas rózsablak (átmérője meghaladja a földszinti kapu magasságát is!) foglalja el. Nem mondhatom másképp: valósággal uralkodik az egész homlokzaton, és szinte fényforrásként ragyogtatja fel építetőinek hitét és szándékát.

Középpontjából tizenegy, oszlopfőkben végződő sugar indul (egymással azonos szögben) a kör kerülete felé. Itt az oszlopközök gótikus ívekben folytatódnak, ezáltal

azok tizenegy egymáshoz tapadó „levelet” formáznak, amelyek felületét a legkülönbélebb (többnyire mértani) márványmintázatok töltik ki. (Ahány „levél” – annyiféle motívum és változat!)

Oldalakat tennének ki a további részletek. Nem vállalom őket. De legalább a megnevezés szintjén még felhívnam a figyelmet – a rózsablak fölé boruló két felső ívbélletre, a homlokzat alsó és felső szintjét elválasztó, gazdagon kimunkált párkányzatra, illetve alatta a szintén kettős ív alá helyezett főbejárat bronzkapujára.

Ez is a 11. században készült, 14–14 kazettával díszített szárnyai azonban – témájukat tekintve – sokban különböznek Trani apostolaitól, illetve harcosaitól. Bibliai személyek és szentek csak a legfelső és a két alsó sávban találhatóak – már-már alig látszó karcaikkal. A köztük lévő négy sáv közül egyet a katedrális püspökeinek a címerei, három pedig harsány domborművek foglalnak el – karikatartó oroszlán- és kutyafejekkel és két – kilincsként használható sárkány alakjával. Mondanom sem kell: egyik sem azonos a másikkal, változatok, arcok, formák kavalkádja sorjázik egymás mellett és alatt.

A díszítőelemek elképzeltetlenségénél tartunk, amely jelen van a kapu fölötti gerendázat négy apostol-jelképén, a kétoldali oszlopfők indáiban, a vakárkádok kör és négyszög alakú domborzataiban, a párkányközök – innen lentől alig kivehető – állatdíszjeiben, az épület-sarkokat kiemelő szörnyetegekben, a rózsablak körüli „kiugrókban”, amelyek mindegyikén egy-egy állat trónol – és akkor még mindig csak a vázlatuknál tartunk. A bizánci és arab díszítőelemek e pompás formajátékát kapja ajándékul a Szűz Mária Mennybemenetelének szentelt (Santa Maria Assunta) katedrális távolról jött látogatója.

(Belseje is gyönyörködtető, már csak azért is, mert legutolsó restaurálása alkalmával visszaállították a középkori állapotokat. Ám összességében elmarad az épület külső megformálása mögött; amely utóbbihoz a homlokzat mellett még hozzá kell tennem a mellékhajók és az apszis oldalfalainak a vakárkád sorát – és két további bronzkaput.)

Arany János szövegéhez visszacsatolva említsünk meg még egy részletet, amely földrajzilag Trójához kapcsolódik; valójában azonban Nagy Lajos és Laczfai István romló kapcsolatának folyamatát magyarázza.

Tròja első említésekor még csak a vezérnek való „hódolásra” van szó. Utóbb kiderül, hogy ez a vezér nem Nagy Lajos, hanem a várat megülő nádor volt. Aki naivan beérte a sarc átvételével, és eltekintett a megszállástól. Utólag derült ki; nagyot hibázott – Durazzo Károly és csapata ott lapult a falak között, elfoghatta volna.

A lábadozó király – értesülvén a dologról – már nemcsak bosszankodott, ezúttal már a gyanú is megérintette.

MELFI

Anápolyi hadjárat következő állomása a Canosától dél-nyugati irányban és 40 kilométerre fekvő Melfi vára volt.

A krónikák erről az ostromról csupán annyit jegyeztek fel, hogy Nagy Lajos itt fogadta a magát Nápoly királyának tartó Taránti Lajos futárát és lovagi kihívását. Amelyet természetesen elfogadott, de az ajánlott távoli és vitatható helyszínek helyett azt javasolta, kerüljön sor a bajvívásra a folyó háború valamelyik éppen soros hadszínterén.

Ezt az üzenetváltást Arany szinte szó szerint átvette. Az ostromra vonatkozó egyéb híradások hiányában azonban kénytelen volt ő maga gondoskodni a részletekről – bemutatva a korabeli várostrom negyedik változatát. A már megismert harci eszközök mellé felvezetve a földalatti aknáknak alkalmazását is.

Ennek lényege, hogy az ostromlók a várfalakon kívülről különböző járatokat ásnak, s azokban leereszkedve megcélazzák a vár belsejének egy pontját (lehetőleg pincéjét), ahol ismét a felszínre juthatnak. (Ifjúkorunkban valamennyien végigizgultuk e halálos „játékot” Gárdonyi Géza Egri csillagok című regényében.)

Valami hasonló történet – Arany leírása szerint – Melfiben is. A várat egyszerre vették ostrom alá a föld alól és a várfalokról – a még mindig lábadozó király jelenlétében, aki egy kétkerekű „kólyárol” irányította a hadmozdulatokat.

A költő arányérzékére vall, hogy ezúttal nem hozza újra a színre Toldit. Társát, a kobzost küldi a harcokba, akit Nagy Lajos már Canosa ostroma előtt megismert, s aki itt a szeme láttára futott fel létráján a várfal tetejére s példája elindította a győztes rohamot.

(A két barát a táboron kívül sátorozva követte a sereget, kellő távolságtartással és hívó szóra várva. Ám az nem hangzott el. Toldi és a király is kivárt. Előbbi némi türelmetlenséggel, utóbbi viszont – személyes érintettség (hálája?) ellenére – tovább is fenntartással, úgy véelve, még nem jött el a feloldozás ideje.)

Amikor Melfi felkeresésére indultunk, nem is sejtettük, hogy a Toldi szerelme jóvoltából egy olyan bájos kisvárosba jutunk, amelyet elkerültek a történelem változásai, s szabályos „zárványként” őrizte meg középkori városképét – a házak fölé emelkedő fellelgyárral és az épségben maradt városfalakkal.

Valami hasonlót már láthattunk L'Aquilában, ám itt,

Melfi fölött érzékelhetőbben „megállt az idő”. A történelmi városközpontba ugyanazokon a városkapukon léptünk be, mint az előttünk járó nemzedékek, s maga a fellegvár is megközelítőleg abban az állapotban fogadott, mint ahogy hajdan Nagy Lajos ostromát.

E párját ritkító jelenségnek viszonylag egyszerű a magyarázata. A történelem egy kitüntetett pillanatában, pontosan szólva: a 11. században hirtelen megnőtt a város jelentősége. Egyetlen emberöltő sem kellett hozzá: tartományi/„országos” központtá vált. Háromszáz év múltán viszont fordult a kocka, központi szerepe – ahogy jött, úgy – tovaszállt: a hivatalok, a hatalom máshová költöztek, visszasüllyedt vegetáló kisvárossá.

S itt legalább egyetlen bekezdésnyit szólnom kell a Skandináviából kirajzott normannok egy törzséről, amely Szent István uralmának utolsó évtizedében megtelepedett, földhöz jutott Dél-Olaszországban s utóbb átvette annak uralmát is. A népes Guiscardok egyik vezére, Róbert 1071-ben Bari elfoglalásával véget vetett Bizánc itáliai uralmának, s Apulia uraként Melfit szemelte ki fővárosul. Öccse (és utódja), Roger Szicíliában harcolt, s 1091-ben visszafoglalta azt az araboktól, majd bátyja halála után Melfibe tette át székhelyét.

Egy nemzedékkel később tovább növekedett a város rangja és jelentősége, amikor Roger fia, II. Roger megalapította Szicíliát, Dél-Olaszországot s benne Nápolyt is egyesítő, ún. Szicíliai királyságot, amelyet ő is innen irányított.

Melfi szerepe nem változott a normannokat felváltó Hohenzollernek idején sem, különösen a 13. század első felében, II. Frigyes uralkodásának éveiben. Ő maga – német-római császárként – sűrűn váltogatta tartózkodása helyeit, ám itáliai adminisztrációját ide telepítette. Itt állította össze – a római-, a germán törvények és a korabeli szokásjog elemeiből – híres Melfi törvénykövét, amely századokon át érvényben volt.

A hanyatlás II. Frigyes halálát (1250) követően, az Anjouk uralmával kezdődött, akik a Szicíliai királyság központját a Franciaországhoz közelebb fekvő Nápolyba helyezték át.

Állunk Melfi fellegvára előtt, és gondolatban méricskéljük az aranyjánosi ostrom terét. Ez lenne a helyszín? Ezek a 8-10 méteres falak és a megközelítésük útjában álló – ugyanilyen mélységű vizesárok? Legalább 12 méter mély aknákat kellett volna kivájni és hozzávetőlegesen húszméteres ostromlétrákat összeeszkábálni a támadáskor. Vagy nem is a fellegvárat, hanem a városfalakat vívták?

Majd hirtelen elszégyellem magam. Ezért a kisszerű „nyomozásért” jöttünk volna ide? Már egyszer tisztáztuk e „szempontok” tarthatatlanságát.

Tisztelegjünk inkább a költő fantáziája előtt. Örülünk, hogy elhozott ide s itt végigjárhatunk egy várat, amely ma is pontosan kivehető részletekben őrizte meg építésének, történetének különböző szakaszait.

A legbelső termek, amelyeket még Giscard Róbert emeltetett, jól elkülönülnek a későbbiektől, legfőképpen azonban a korábbi magot új falakkal és bástyákkal körülvéve Anjou erődtől. (Nagy Lajos is velük nézhetett farkasszemet.) A későbbi tulajdonosok már nemigen változtattak rajta, legfeljebb a régi felvonóhidat cserélték biztonságos kőhídra. A hajdan félelmetes falak pedig évről-évre vesztettek harciasságukból. Előbb lakosztályoknak, reprezentációs helyiségeknek, legutóbb pedig már hivataloknak használták őket.

Persze „sorsukat” így sem kerültek el. A modern kor múzeumává alakította őket, bár a munka még a kezdetén tart. Látogatásunkkor csak a normann termek voltak látogathatók, de azokban nem saját korukat, a 11–13. századot mutatták be (mire a leginkább kíváncsiak voltunk), hanem a régmúltat s a római időket; az egyik teremben vitrinekbe helyezve azokat a fekete–vörös kerámiákat, amelyekről a környék (így a szomszédos Canosa = Canusium is) híres volt.

Búcsúzásként elsétálunk a vártól nem messze fekvő katedrálishoz, pontosabban a több földrengést is túlélő harangtoronyához. Ez maradéktalanul a Guiscardok korát tükrözi. II. Roger (1094–1154) építtette, állítólag nagybátyja, Róbert emlékére. Ugyanolyan sisakban végződik, mint amit Traniban láttunk, de bástyaszerű zömöksége egészen más ízlést juttat szóhoz. Több szintű ez is, de a két alsón csupán jelképszerű, szűk ablaknyílások adnak valamicske utat a fénynek. Kettős (román) ikerablakok csak a felsőbb (és az alattuk lévőknél nyomottabb) szintekre jutottak. A torony egyéniségét, egyediségét a kettős boltívet és a szinteket elválasztó párkányzatokon látható mértani alakzatok sorai adják – s az a két – oldalnézetben ábrázolt – oroslán, amelyek a felső ablakpárt fogják közre. Állítólag a hatalom jelképeként kerültek oda. – Őszintén szólva nem ez a vonatkozásuk fogott meg. Szakállas profiljaik mozgatták meg a képzeletem, amelyekbe akár emberfejeket is beelátni.

A Venosinai kaput elhagyva – gondolatban – a névadó község, Venosa felé vesszük az irányt. Úgy tudjuk, a Szentháromságról elnevezett (Santissima Trinita) templomában találjuk meg a – Melfi nagyságát megalapozó – Guiscardok sírjait.

Hajtsunk fejet egy távolról jött dinasztia képviselői előtt! Hajdan csatákat nyertek, városokat alapítottak, új életrendet teremtettek. S ma már jóformán csak a turistákat foglalkoztatja a sorsuk. S népük, az idetévedt normannok sorsa is füstté vált a századok során. Elfogadták, majd átvették a „meghódítottak”, a „befogadók” nyelvét és életmódját: beolvadtak.

Utóirat

Amiről első látogatásunkkor csak álmodoztam, az évek múltán meg is valósítottuk. Ehhez azonban ismét el kellett jönnünk a kiindulópontozhoz, Melfibe. – Ezúttal észak (Foggia) felől érkezünk, s megdöbbenve tapasztaltuk, hogy ebből az irányból a vár sehogy sem akar elénk kerülni. A helységtáblát követően modern kisváros utcái kísérik, már-már végeláthatatlanul. Kiderül: az előző alkalommal alaposat tévedtem: Melfi egyáltalán nem történelmi „zárvány”, hanem élő, terjeszkedő, a honi autópálya háttérével fellendült vidéki központ, amelynek óvárosa, igaz, változatlan, de már igencsak idegenforgalmi látványosság.

Benéztünk most is a várba, amelynek rendbetétele időközben nagyot lépett előre. Termeibe, udvarába egy népes borfesztivált is be tudott fogadni. Igaz, ennek csak bontását láthattuk, s megelégedtünk a belső udvar díszkútjával s az innen nyíló, de frissen restaurált „trónteremmel” – amelyben számos jel szerint szintén alkalmi rendezvényeket tartanak.

Indultunk tovább a Via Venosán – kirándulásunk tényleges célja, a Guiscardok egyetlen útikönyvben sem jegyzett sírjai felé. Őszintén szólva, türelem és kitartás kellett a kanyargó és keskeny hegyi utakhoz, de a Venosán belüli eligazodáshoz is. Nem kevés kérdezősködésbe került, mire megtaláltuk a település szélén – egy római rommező szomszédságában – azt a jelentéktelen külsejű épületet, amelyen végre feltűnt a „Santissima Trinita” tábláska. Még tornya se volt.

Beléptünk. Ám a jobboldali mellékhajóban talált „sír-emlék”, amelyért annyit fáradtunk, mindenre hasonlított, csak arra nem, amit elképzeltem. Semmi ünnepélyesség, semmi pompa, se márvány, se csillogás. Robert Giscard nyughelyét távolról egy falmenti kemencének is vélhetné a látogató. Kissé megemelt homlokzatú fehér építmény (le hullott vakolata helyén néhol a téglák is kilátszanak), közepeén boltív szegélyezte tágas bemélyedés. Egyetlen dísz: a királyi ház angyalkák tartotta címere a homlokzaton – és a boltív belsejéből előtűnő freskó: a Keresztrefeszített vörösleples háttérrel, két oldalán térdeplő katonák. Hogy királyok, arra csak a melléjük helyezett koronák utalnak.

A jobboldali az 1085-ben elhunyt Robert király; baloldalt utóda, Guglielmo látható. Ám a sír melletti tábla szerint – itt nyugszanak testvéreik: Unfredo és Dragone is. Robert felesége, Abarada emlékét a templom szemben fekvő oldalon hasonló, fehérmárványból készült sír őrzi. (Oldalaira oszlopok és díszes oszlopfők is jutottak.)

Bolyongunk a már a honfoglalás idején is álló falak között, lenézünk az altemplomba, kerülgetjük a még folyó régészeti feltárásokat – s közben alig győzöm a fényképezést. Szint minden zugból freskók bukkannak elő: az Angyali Üdvözet, Szent Sebestyén, Szent Balázs és

Euzebia, a foglyokat és a rabszolgákat kiváltó trinitárius rend egy-egy képviselője – karddal és rózsafüzérrel (illetve Szentírással), Szent István vértanú, II. Miklós pápa. Nem sorolom tovább, hiszen nem miattuk jöttünk ide, s nem is nagymesterek alkotásai. Ám annyi természetes báj és harmónia árad belőlük, hogy képtelen lennék elválni tőlük megörökítésük nélkül.

(Az ezt követő fejezetekben Consa és Contursi, valamint Sele patak érintésével kicsit hosszabban időzünk Salernóban, Beneventóban és Aversa ostrománál s természetesen Nápolyban.)

